

TEOLOGIE A NEJNOVĚJŠÍ PŘÍNOSY OSTATNÍCH VĚD OHLEDNĚ ANTROPOGENEZE¹

CTIRAD V. POSPÍŠIL

ABSTRACT

Theology and the Most Recent Contributions of other Sciences concerning Anthropogenesis

The author of the article has two aims. At first, he wants to inform theologians about the newest findings of paleogenetics, paleoanthropology and bioculturology relevant for the theology of creation, theological anthropology, moral theology and fundamental theology. In theology, it is necessary to find a clear borderline between not yet being human and being already human. Searching for this borderline is the second aim of the study. On the level of technology and communication, we can observe a continual development. Although there can be found some leaps, theologians are not able to find a clear borderline. According to the author, this line is marked by moral consciousness, which either exists or not. Human being is a creature able to sin. The time of crossing this Rubicon cannot be determined according to archaeological discoveries. It could be in the time of *Homo heidelbergensis*, but certainly in the time of classical Neanderthals and anatomically modern people.

Key words

Theology; Anthropogenesis; Evolution; Paleoanthropology; Paleogenetics; Bioculturology

DOI: 10.14712/23363398.2016.17

Každý, kdo se zabývá teologií stvoření, teologickou antropologií, christologií a soteriologií, morální teologií a v jistém ohledu i fundamentální teologií by měl určitě věnovat pozornost pohybu

¹ Předložená studie je součástí plnění grantového úkolu GA ČR 16-08021S.

v oblasti současné paleoantropologie, paleogenetiky a paleokulturologie (biokulturologie).

V dané souvislosti si dovoluji upozornit na dvě velmi rozsáhlé, nesporně přínosné, širokospektrální a v jistém ohledu přehledově laděné monografie. První pochází od významného českého paleoantropologa Jiřího A. Svobody.² Najdeme zde rovněž čtyři kapitoly od Miloše Macholána zacílené na oblast paleogenetiky. Druhou sepsal Václav Soukup,³ který se v ní zaměřuje na tak zvanou biokulturologii, případně paleokulturologii. Jestliže první zmíněná kniha se zabývá přednostně, leč určitě nikoli výlučně, tělesnou stránkou lidského fenoménu a druhá zase tím, co bychom mohli definovat jako psychickou stránku lidství, pak teologie by měla s velkým respektem k přínosům odborníků ve zmíněných vědních oborech toto úsilí doplňovat svým zaměřením na specifickou oblast lidského ducha vnímanou ve světle zralé křesťanské víry. Bez tematizace této korunní vrstvy lidství by totiž nebyl postihován lidský fenomén v úplnosti. Mělo by být zřejmé, že na tomto místě můžeme pouze upozornit na základní linie teologického tázání se a řešení – nakolik je to vůbec možné – pouze naznačit či provizorně nastínit.⁴

S prvním, právě nastíněným záměrem této studie souvisí druhý. Totiž pokud možno co nejušporněji informovat ostatní české křesťanské

² Srov. Jiří A. Svoboda (s úvodními texty Miloše Macholána). *Předkové. Evoluce člověka*. Praha: Academia 2014.

³ Srov. Václav Soukup. *Prehistorie rodu Homo*. Karolinum: Praha 2015.

⁴ Tato provizornost je dána jednak stále přibývajícimi nálezy a objevy v oblasti paleoantropologie a paleogenetiky, jednak interpretačními a taxonomickými proměnami v první ze zmíněných disciplín. Úroveň dobových výstupů zmíněných věd se pochopitelně odrážejí i v dřívějších studiích a příspěvcích autora nynějšího článku zabývajících se danou problematikou. Srov. Ctirad V. Pospíšil. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*. 4. vyd. Praha – Kostelní Vydří: Karmelitánské nakl. – Krystal 2010, s. 348–356 (tato pasáž je vzhledem k prvnímu vydání z roku 2000 nezměněna, a je tudíž z hlediska paleoantropologie a paleogenetiky dnes již notně zastaralá); Rukopis Boží v díle stvoření a v díle spásy. In: František Mikeš (ed.). *Věda a náboženství 2005. Teilhard, evoluce a globální spiritualita*. Olomouc: CMTF UP v Olomouci – Centrum vědy a náboženství 2009, s. 117–123 (příspěvek vznikl v roce 2005, a proto je chronologicky zařazen na toto místo); Teologie a paleoantropologie. *Teologické texty* 3, 17, (2006), s. 162–163; Univerzální spása a prehistoričtí lidé – *Teologické texty* 4, 17, 2006, s. 185–189; Rukopis Boží v díle stvoření a v díle spásy. *Teologické texty* 5, 18, 2007, s. 138–140; Teologie stvoření člověka a paleoantropologie. 5, 11 *Studia Theologica* 2009, s. 1–9; Česká katolická teologie v obdobích 1860–1948 a 1949–1989 a darwinismus v kontextu světové teologie. In: Jiří Vogel – Dalibor Vik (ed.) *Kapitoly z dialogu mezi vědou a vírou*. L. Marek: Chomutov 2013, s. 81–131; *Zápolení o naději a lidskou důstojnost. Česká katolická teologie 1850–1950 a výzvy přírodních věd v širším světovém kontextu*. Nakladatelství UP v Olomouci: Olomouc 2014, s. 116–253.

teology o nejzásadnějších přínosech obou pozoruhodných monografií, protože četba obou velmi objemných svazků vyžaduje nemálo času, soustředění a také alespoň rudimentální znalosti zmíněných vědních oborů.

Jedním z hlavních indikátorů důvěryhodnosti vědceva snažení je nesporně metodologická kázeň, která velí nepřekračovat kompetenční pole vlastní disciplíny či oboru. V prvním bodu se proto stručně zaměříme na to, jak výše uvedení autoři dané pravidlo dodržují. Následně se pokusím nastínit základní zájmy teologie týkající se oblasti antropogeneze a lidského fenoménu obecně. Ve třetím bodu pak budeme věnovat pozornost specificky těm přínosům obsaženým v obou monografiích, které bychom měli v našem snažení respektovat a využívat.

1. Světonázorová neutralita obou monografií

Po analytickém prostudování obou výchozích monografií mohu s velkým uspokojením konstatovat, že všichni zmínění autoři vystupují světonázorově neutrálně, takže jejich postoj lze definovat jako metodologický agnosticismus, což je korektní přístup, s nímž se můžeme setkat například v dílech Charlese Darwina⁵ a který bychom měli od přírodovědců požadovat jako výraz neideologičnosti a doklad nepředpojatosti jejich přístupu k nastolené problematice.

Velmi potěšitelné je, že V. Soukup ve své nynější knize z prezentace dějin zápasu o prosazení darwinismu v druhé polovině 19. století vypustil problematickou pasáž, v níž ve své předchozí velmi rozsáhlé publikaci⁶ značně jednostranně popisoval známou polemiku mezi anglikánským biskupem a vědcem Samuelem Wilbeforcem a Thomasem Huxleym z roku 1860 ohledně evolučního vzniku člověka.⁷ Zmíněný autor dále bez problémů informuje o účasti řady katolických, anglikánských i luteránských duchovních na paleoantropologických nálezech. Je vskutku pozoruhodné, kolik zejména katolických kněží koncem devatenáctého a v prvních desetiletích dvacátého století se zanícením věnovalo svůj volný čas tomuto typu bádání. Když V. Soukup popisuje tak zvaný piltdownský podvrh z roku 1912 (*Eoanthropus*), zcela

⁵ Srov. Pospíšil. *Zápolení*, s. 117–125.

⁶ Srov. Václav Soukup. *Dějiny antropologie*. Praha: Karolinum 2004, s. 70–71.

⁷ Fatická kritika ideologicky jednostranné interpretace daného sporu: srov. Pospíšil. *Zápolení*, s. 88, pozn. 108.

nestranně připomíná také přítomnost tehdejšího studenta P. Teilharda de Chardin na dotyčném „nalezišti“.⁸

Genetik M. Macholán postoj metodologického agnosticizmu dokonce výslovně vyjadřuje.⁹ V posledních desetiletích devatenáctého století vědeckou veřejnost vzrušovaly ostré spory o interpretaci prvních nálezů kosterních pozůstatků naendrtálců. V řadě dřívějších českých publikací byli ti, kdo o uvedených nálezech zpočátku kvůli nedostatku srovnávacího materiálu pochybovali, vykreslováni jako zavilí odpůrci zjevného pokroku a zpátečníci. M. Macholán však o nich zcela objektivně konstatuje:

Ale pokud se na týž problém podíváme z hlediska tehdejšího důkazního materiálu a použijeme dnešní kritickou metodu, uvažovali pochybovači oprávněně.¹⁰

Ve skutečnosti se jednalo o vědeckou revoluci, jakých bylo v dějinách vědy bezpočet. V průběhu takového myšlenkového střetu se nové paradigma buď prosadí silou věcných argumentů, anebo v soupeření s dosavadním paradigmatem prostě neobstojí. Posuzovat odpůrce nového paradigmatu ve fázi jeho prověřování z hlediska pozdějších znalostí je anachronické a nespravedlivé. Navíc pokud se jedná o statut neandrtálců, lze konstatovat, že obhájci evolucionismu je prezentovali ne zcela spravedlivě spíše jako příbuzné lidoopů než moderních lidí, což se dnes ukazuje jako neudržitelné.¹¹

⁸ „V létě roku 1912 Dawson společně s Woodwardem a mladým studentem teologie Pierrem Teilhardem de Chardin pokračovali v průzkumu lokality.“ Svoboda. *Prehistorie*, s. 76. Autorem podvrhu byl velmi pravděpodobně Woodwardův tehdejší student Martin Alister Campbell Hinton (1885–1961), v jehož kanceláři se v roce 1970 našly kosti zvířat barevně upravené podobně jako piltdownský „nález“. Motivací byla zřejmě pomsta profesorovi Woodwardovi za jeho aroganci. Srov. tamtéž, s. 79.

⁹ „O existenci božské bytosti (nebo více božských bytostí), nadpřirozených sil, spirituální reality či lidské duše však věda mlčí, nedokáže je ani dokázat, ani vyvrátit.“ Srov. M. Macholán, in: Svoboda. *Předkové*, s. 16.

¹⁰ M. Macholán, in: Svoboda. *Předkové*, s. 116. Dané hodnocení ze strany českého odborníka na genetiku se plně shoduje s výsledkem mého zkoumání. Srov. Pospíšil. *Zápolení*, s. 36, 37, 162, 166, 221.

¹¹ „Bohužel utváření obrazu neandrtálců neprobíhalo příliš šťastně, protože od samého začátku byli prezentováni jako bytosti, které připomínají více lidoopy nežli člověka“ Soukup. *Prehistorie*, s. 776. V původním hodnocení neandrtálců není dnes nesnadné postřehnout ideologický zájem zastánců evolučního vzniku člověka v době nejostřejších sporů mezi starým a novým paradigmatem.

Dlužno podotknout, že určité porozumění pro pochybovače ohledně prvních paleoantropologických nálezů jako dokladů evolučního vzniku člověka můžeme nepřímou vztáhnout i na katolické teology, kteří se nejen v českém prostředí stavěli k této novince nejprve odmítavě, posléze opatrně, až nakonec na základě narůstající probační hodnoty množících se paleontologických nálezů přijímali již od poloviny dvacátých let minulého století tak zvanou Mivartovu tezi, vyslovenou již v roce 1871, o evolučním vzniku lidského těla a o jeho následném skokovém oduševnění díky přímému Božím zásahu.¹²

2. Základní zájem teologie v oblasti ostatních věd zabývajících se antropogenezí

Zdravý rozum, vírou osvícený i neosvícený, by dnes jenom stěží odmítal skutečnost evolučního vzniku – stvoření člověka. Jinou otázkou je výklad tohoto tajemného děje. Musíme se smířit s tím, že na interpretační rovině se budeme setkávat s různými přístupy a hodnoceními. Na jedné straně to budou interpretace nesené naturalistickým světonázorovým laděním, které apriorně vylučují stvořitelské působení Boha, zatímco na druhé straně se setkáme s interpretacemi teologickými, které se budou snažit nějakým způsobem tento Boží vliv rozpoznávat. Postřehování tohoto Božího působení se odehrává na sapienciální rovině, která nemůže být verifikována, ani falzifikována na úrovni paleogenetiky, paleoantropologie a biokulturologie. Zkrátka a dobře, v této záležitosti se budou dvě základní názorové skupiny vždy odlišovat. Jde však o to, aby si každý uvědomoval, že v dané věci jedni i druhí svým způsobem hledají důvody věrohodnosti toho, čemu ve skutečnosti věří. I naturalista totiž pouze „věří“, že Bůh není a že člověk je pouze plodem čiré kosmické nahodilosti. Teolog tedy již dávno rozhodně nebojuje proti skutečnosti evolučního vzniku člověka, hledá ale výklad dané skutečnosti, který by byl v souladu nejen s rozumem, ale také s dospělou křesťanskou vírou.

Klíčová otázka, před níž teolog stojí, je v zásadě pouze jedna, totiž odkdy můžeme hovořit o člověku v plném slova smyslu. Důvod leží zejména na poli soteriologie, neboť Ježíš Kristus je spasitel všech lidí. Kam ale z daného hlediska zařadit ještě nikoli plně lidské předky

¹² Srov. Pospíšil. *Zápolení*, s. 215–225.

člověka? Jasný předěl mezi člověkem a živočichem souvisí pochopitelně rovněž s interpretací biblické protologie a s otázkou prvotního hříchu.

Jasná mez oddělující člověka od živočicha před nás současně staví otázku, čím se člověk odlišuje od ostatních živočichů. Uvedený problém má nesmírný praktický význam, protože degradace lidských bytostí pouze na vyvinutější zvířata s sebou evidentně nese celou řadu osudových rizik pro celou lidskou společnost i pro život každého z nás. Odmítání prostého zoocentrismu či biocentrismu na úkor odpovědného dialogického antropocentrismu, který určitě není v rozporu s dialogickým teocentrismu, stojí ve službě lidské důstojnosti, svobody a v neposlední řadě také demokracie. Byl-li by totiž člověk pouze rozvinutějším živočichem, jak ospravedlňovat úctu k němu a sebeúctu? Koneckonců není snad ani třeba připomínat, jak to bylo s lidskou svobodou a důstojností v režimech, které byly neseny ideologickým sociálním darwinismem.

3. Přínosy obou monografií zejména s ohledem na problematiku demarkační linie mezi živočichem a člověkem

Ještě předtím, než poukáži na přínosy obou zmíněných monografií, bych rád podtrhl, že autoři obou děl si právě zmíněný problém plně uvědomují, jak o tom svědčí následující myšlenka:

V čem tkví odlišnost člověka a zvířete – to je pradávna a stále provokativní otázka, kterou si kladou filozofové, vědci a umělci od starověku podnes. Odpovědi se různí: člověk se liší používáním nástrojů, přetvářením okolní přírody a krajiny, mimořádnou pohlavní smyslností, dlouhým obdobím mateřské péče, nadměrným čerpáním přírodních zdrojů, komplexní sociální strukturou, systémem empatie, kooperace a komunikace [...] Ale důslednější etologický výzkum obvykle ukáže, že domnělé a očekávané rozdíly nevyplývají ani tak z reality, jako spíše z naší povrchnosti znalosti chování zvířat. A tím zdaleka nemyslíme jen primáty.¹⁵

Ve výčtu toho, co by mohlo člověka odlišovat od živočichů, ale schází celá řada podstatných kategorií: etika; možnost svobody, která se člověku nabízí; náboženství; filosofie jako konfrontace lidské bytosti

¹⁵ Svoboda. *Předkové*, s. 169.

s elementárními otázkami, z nichž ta první je pro člověka on sám; historie jako vědomí časového řetězení příčin a účinků; věda; umění. Jedná se o vyšší projevy toho, co můžeme definovat spíše na rovině ducha, než pouze na rovině psychiky. Souhrn toho všeho lze charakterizovat jako plně rozvinutou lidskou kulturu. Omezovat kulturu jen na psychickou stránku lidství by – podle mého soudu – bylo značně reduktivní a nečinilo by zadoost komplexnosti lidského fenoménu. Neznamenal by uvedená limitace lidského fenoménu implicitní negaci transcendence, v důsledku čehož by svoboda byla jen pouhým „kulturním“ či „psychickým“ sebeklamem stejně jako etika a náboženství?

V. Svoboda na více místech jasně deklaruje, že kultura je výlučnou charakteristikou lidské bytosti, jeho evoluční strategií adaptace k okolnímu prostředí.

Kultura totiž z antropologického hlediska představuje univerzální technologii lidstva, nejobecnější atribut lidského rodu, nejvýznamnější znak, jímž se člověk odlišuje od ostatních živočichů. Je to unikátní vrstva reality – systém nadbiologických (extrasomatických, superorganických) prostředků a mechanismů, jejichž prostřednictvím se lidé v průběhu atropogeneze adaptovali k vnějšímu prostředí.¹⁴

Lze ale veškerý rozsah kultury redukovat jen na adaptaci k životnímu prostředí? Možná, že v prvních fázích dlouhého procesu antropogeneze ano, leč s rozvojem člověka jsme svědky vzniku dalších vrstev kultury, které určitě nejsou pouze strategií adaptace k okolnímu prostředí. Člověk má totiž i docela jiné problémy a svízele než biologické přežití a předání vlastních genů.

Vraťme se ale k citované myšlence. V. Soukup následně tvrdí, že naši nejbližší evoluční příbuzní šimpanzi, o nichž nám etologie vypovídá, že poměrně intenzivně komunikují, předávají zkušenosti svým potomkům, dokáží se dokonce naučit více než sto slov, která vyjadřují naučenou znakovou řečí hluchoněmých, vykazují nástrojové chování, dokáží projevovat určitou empatii, svým způsobem loví, dokonce se mezi jejich jednotlivými tlupami odehrávají krvavé „válečné“ střety, nepřekračují hranice kultury, a proto v jejich případě hovoří pouze

¹⁴ Soukup. *Prehistorie*, s. 152.

o protokultuře.¹⁵ I tento autor tedy pocituje obavy z naprostého zamlžení demarkační čáry odlišující lidskou bytost od subhumánního živočicha. Otevřenou otázkou ovšem je: Co tedy konkrétně odlišuje protokulturu od kultury?

Nyní k přínosům obsaženým v obou monografiích. Je známo, že většina současných paleoantropologů na rozdíl od předchozí generace přijímá fakta zjištěná na rovině tak zvané paleogenetiky, která od šedesátých let minulého století hovoří jednak o oddělení linie vedoucí k nám od evoluční linie směřující k současným lidoopům, zejména šimpanzům, před šesti až pěti miliony let, a od osmdesátých let následně o vzniku současného lidstva z určité skupiny prvních anatomicky moderních lidí někdy před 200–140 tisíci lety kdesi ve východní Africe.¹⁶

Nálezy fosilií *Sahelathropus tchadensis* (2002), stáří 7–6 milionů let; *Orrorin tugenensis* (2001), stáří 6,1–5,8 let a *Ardipithecus ramidus* (1995), stáří 5,8–4,3 milionu let, vykazují možná náznaky prvních stádií přechodu k bipedii. Jedná se evidentně o interpretaci fosilních dokladů, a proto se nelze divit, že názory odborníků se často diametrálně liší.

Důvody, které vedly ke vzniku vzpřímené chůze, nejsme s to jednoznačně stanovit. Pokud by tento evoluční pohyb nastal už u prvně zmíněného hominina, předcházela by velkým změnám životního prostředí v Africe zhruba před sedmi až pěti miliony let, kdy se deštné pralesy proměňovaly v savany.¹⁷ Bipédie je sice energeticky méně náročná a uvolňuje přední končetiny k jinému využití, nicméně takovýto pohyb je pomalejší než kvadrupedie, nevyhnutelná proměna tvaru pánve nadto vede u žen k nežádoucímu zúžení porodního kanálu, což je přímo v protikladu s evolučním pohybem nárůstu objemu lebky u novorozenců. Napřímení postavy je první etapou na cestě humanizace, jejíž překonání si vyžádalo víc času než všechno ostatní.¹⁸

¹⁵ Srov. Soukup. *Prehistorie*, s. 287.

¹⁶ Srov. M. Macholán, in: Svoboda. *Předkové*, s. 114–115.

¹⁷ Srov. Soukup. *Prehistorie*, s. 186–198, 1080–1082.

¹⁸ Na sapienciální rovině se dnešní pozorovatel, a to i paleoantropolog, který si však z obavy před kolegy dnes ponechá toto mínění spíše pro sebe, často nemůže ubránit následující myšlence: „Velká část evoluce vypadá, jako by byla plánována tak, aby nakonec vznikl člověk a aby ostatní živočichové a rostliny učinili ze světa příznivé místo, ve kterém bude žít.“ Význačný paleoantropolog a autor řady význačných nálezů australopitéků v jižní Africe Robert Broom vyřkl tato slova v roce 1933. Srov. Svoboda. *Předkové*, s. 14.

Zhruba v období před 4,2–2 (podle jiných údajů před 1,5) milionem let se na scéně objevuje celá řada jednotlivých méně a více rozvinutých druhů rodu *Australopithecus*. V tomto období pokračoval proces přechodu k bipedii. Australopitéci nevyráběli nástroje a podle všeho nepřekročili hranici protokultury, i když v poslední fázi možná kamenou industrii přece jenom produkovali. Dalo by se uvažovat o tom, že jejich mentální úroveň se podobala zhruba dnešním šimpanzům, zejména poddruhu bonobo.¹⁹

Určitou záhadou je 3,5 milionu let starý *Kenyanthropus*, o jehož evoluční statut se dodnes vedou spory. Jedni ho vnímají jako specifického australopitéka, jiní za samostatný druh, který ukazuje značný evoluční potenciál, takže by mohl být prapředkem prvních bytostí, jež paleoantropologové zařazují do rodu *Homo*.²⁰

Zda se první příslušníci rodu *Homo* vyvinuli z určitého druhu australopitéků, to je dnes předmětem diskuse, nicméně většina paleoantropologů to považuje za velmi pravděpodobné. Kritériem pro zařazení do skupiny našich přímých předků je jednak morfologie, zejména lebky a ruky, a pochopitelně také výroba kamenných nástrojů. Ty jsou nálezově doloženy již před 2,6 milionem let. Nezájímavé není, že tyto nejstarší artefakty se objevují jak u prvních příslušníků rodu *Homo*, tak pravděpodobně i u rozvinutějších australopitéků v období před 2,1–1,5 milionem let.²¹ První příslušníky rodu *Homo* si ale nesmíme představovat příliš lidsky. Především nebyli s to hovořit artikulovanou řečí, protože u nich ještě nedošlo k poklesu hrtanu, což je základní anatomický předpoklad řečové kompetence, rovněž tvar jejich úst zřejmě ještě nebyl uzpůsobený pro tento způsob komunikace. Určitě lovili drobnou zvěř, jejich potravní strategie však byla převážně kombinací sběračství a mrchožroutství. Často na ně zbývaly jen lebka s mozkem a kosti s morkem, potřebovali proto kamenné úštěpy k tomu, aby se k popsaným zdrojům potravy vůbec dostali. První kamenné industrie spočívaly v tom, že se úderem rozbil valoun a takto vzniklé úštěpy s ostrými hranami se používaly k momentální potřebě.

Řečené platí tedy o prvních příslušnících rodu *Homo*: *Homo rudolphensis*, který žil před 2,5–1,8 milionu let, jeho mozkovna už dosahovala obsahu kolem 750 ccm;²² dalším je *Homo habilis* (2,2–1,4 milionu

¹⁹ Srov. Soukup. *Prehistorie*, s. 256.

²⁰ Srov. tamtéž, s. 539.

²¹ Srov. Svoboda. *Předkové*, s. 230–231.

²² Srov. tamtéž, s. 234–236.

let), s obsahem mozkovny kolem 680 ccm.²⁵ Tito homininé disponovali poměrně vyspělou bipedií, určitě nemluvili artikulovanou řečí, jejich potravní strategie byla obdobná jako u evolučně pokročilejších australopitéků.

Zhruba před 1,8–1,4 miliony let se ve východní Africe objevuje nový, velmi zajímavý druh *Homo ergaster* s obsahem mozkovny mezi 600–950 ccm.²⁴ Jeho postava vykazovala velmi podobnou proporci údů, jakou nacházíme u dnešních lidí. Ergaster vyráběl dokonalejší nástroje a jeho kulturu definují odborníci jako *acheuléen*, pro nějž je typický tak zvaný pěstní klín.²⁵ Před asi 1,8 milionu let došlo k prvnímu vykročení našich vzdálených předků ven z afrického kontinentu. Nejprve na Blízký východ (gruzínské Dmanisi) a potom do jižní a východní Asie.

Dle nejnovějších názorů se dnes dobře známý druh *Homo erectus* (1,8–0,4 milionu let) vyvinul z migrujících skupin *Homo ergaster* až v Asii, kde se samostatně rozvíjel, ale dále už se nepodílel na vzniku dnešního lidstva.²⁶ Některé skupiny erektnů zřejmě zpětně migrovaly do Afriky. Podle současných výzkumů a převládajících mínění erektní ještě nedisponovali řečovou kompetencí. Jejich potravní strategie byla podobná jako v předchozích případech.

Samostatnou otázkou je doba začátku užívání ohně. Odhaduje se, že oheň by pralidé mohli ovládat již asi před jedním milionem let. Nejstarší doklady ohnišť sahají zhruba do doby před osmi sty tisíci lety.²⁷ Je třeba si ale uvědomit, že zachování dokladů tohoto typu po celá státciletí je záležitost velmi problematická, což dokládají pokusy na bázi experimentální archeologie. Musíme se smířit s tím, že v dřívější lite-

²⁵ Srov. tamtéž, s. 237–245.

²⁴ Srov. tamtéž, s. 249–254. V. Soukup uvádí jiný obsah mozkovny: 750–1100 ccm (srov. s. 637).

²⁵ Nejstarší nález – 1,75 milionu let z Afriky. Srov. Soukup. *Prehistorie*, s. 687.

²⁶ Srov. Svoboda. *Předkové*, s. 254.

²⁷ „Podle přetrvávajících názorů byla schopnost rozdělovat, uchovávat a používat oheň jedním z průvodních předpokladů a zřejmě i podmiňujících faktorů migrace člověka z Afriky do Eurasie.“ První známé ohniště: lokalita Ya'agov v Izraeli – stáří 790 tisíc let, nepochybné ohniště. Další doklady nepřímé doklady: Čou-kchou-tien – opálené kosti, půl milionu let. V Evropě stopy ohnišť před 400 tisíci lety. Vliv tepelné upravené stravy na evoluci člověka je předmětem diskuse. Nepochybné přínosy: usnadnění přežívání v chladnějším klimatu, ochrana před predátory, detoxikace masité stravy, snazší žvýkání mohlo vést ke zmenšování obličejové části hlavy, lepší stravitelnost upraveného pokrmu, zkracování trávicího traktu oproti jiným primátům, sociální funkce ohniště a přípravy stravy. Negativa: kouř mohl ztěžovat dýchání a způsobovat záněty očí. Srov. Svoboda. *Předkové*, s. 270.

raturě obsažené představy *Homo erectus* jako obyvatele jeskyň, tvora ovládajícího oheň, systematického lovce, tvořícího zárodky rituálů jsou dnes kritickou vědou považovány za mýtus.²⁸ Teolog by tedy v případě erektů zřejmě o projevech pravého lidství uvažovat ještě neměl.

Velmi zajímavý je relativně nedávný nález španělských paleoantropologů v lokalitě Atapuerca, tak zvaný *Homo antecessor*, jehož stáří se odhaduje na 1,2–0,7 milionu let. Výskyt tohoto lidského druhu v Africe je jedním z otázníků současné paleoantropologie.²⁹ V. Soukup má poněkud větší sklon k domýšlení, a proto předpokládá, že tento vývojový stupeň byl rozšířen i v Africe, kde se z něho vyvinul archaický homo sapiens – *Homo heidelbergensis* (před 700–200 tisíci lety), který žil také v pravěké Evropě. Právě z něho se měli vyvinout v Evropě neandrtálci a v Africe předci celého dnešního lidstva – anatomicky moderní lidé.³⁰

Právě v průběhu vývoje *Homo heidelbergensis* se zřejmě zrodila řečová kompetence. Odhaduje se, že zhruba před 500 až 300 tisíci lety došlo k poklesu hrtanu, což umožnilo artikulovanou řeč. Nesmíme si ale představovat, že se jednalo o jazyk v našem slova smyslu. Plná řečová kompetence by se měla prosadit zhruba před 200–100 tisíci lety s nástupem anatomicky moderních lidí.³¹ Nemaleou řečovou kompetenci měli zřejmě též neandrtálci, i když její stupeň a rozsah nejsme dnes s to jasně definovat. Lze předpokládat, že s nástupem plné řečové kompetence se poměrně záhy zrodil mýtus jako pokus o celistvý výklad světa a společnosti. Následující myšlenka je z hlediska hledání předělu mezi člověkem a ještě „ne-člověkem“ velmi podnětná:

Z tohoto hlediska se člověk od lidoopa liší především úrovní mentálních modelů, které je jeho mysl schopna vytvářet, přičemž jedním ze základních projevů této výlučnosti je schopnost vyprávění – narativita, zakládající koherentní kulturní vizi společnosti.³²

Řeč určitě není izolovanou záležitostí, neboť souvisí jak s fungováním lidské společnosti, tak s mentální úrovní jedince. Schopnost vyprávět je proto bezesporu jedním ze znaků plného lidství. Určitě

²⁸ Srov. Svoboda. *Předkové*, s. 271.

²⁹ Srov. tamtéž, s. 254–256.

³⁰ Srov. Soukup. *Prehistorie*, s. 741.

³¹ Srov. tamtéž, s. 739.

³² Ivo T. Budil. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha: Triton 1995, s. 173.

není bez zajímavosti, že i jazyky těch kulturně nejjednodušších etnik mají obdobnou strukturu jako jazyky kulturně rozvinutých národů. Z hlediska řeči tudíž nedisponujeme analogiemi mezistupňů jejího vývoje. Zdá se, že rozlišení jazykových skupin dnešních etnik má mnohem hlubší kořeny, než se dříve mělo za to. Mohli bychom z toho tedy snadno vyvodit, že tam, kde zmíněná kapacita schází, nelze uvažovat o vědomí, které plně překračuje schéma „tady a nyní“, příznačné pro subhumánní primáty jako šimpanz.

Dovolím si však položit provokativní otázku: Nemůže určitá forma názorné narace předcházet artikulovanou řeč? Existence posunkové řeči, následně pantomimy a baletu podle mne analogicky dokládá, že něco takového možné je. Jakási názorná narace je tudíž podle mne myslitelná ještě před vznikem artikulované řeči, a to ve zřejmě poměrně dlouhé epoše tak zvané mimetické komunikace (gesta, intonace), která se nachází mezi protokulturou raných homininů a řečovou – symbolickou kulturou rozvinutých forem lidství.⁵⁵

Platí-li předpoklad, že *Homo heidelbergensis* je předchůdcem jak neandrtálců, tak anatomicky moderních lidí,⁵⁴ na což ukazuje i údaj paleogenetiky, který říká, že naši předci a neandrtálci měli společného předka někdy před 482–326 tisíci lety,⁵⁵ pak by k překročení hranic lidskosti mohlo dojít právě u tohoto druhu. Podle brněnského paleontologa J. A. Svobody by kapacita jeho mozkovny (1100–1390 ccm)⁵⁶ byla dostačující, protože překračuje dolní mez toho, co shledáváme u dnešních lidí. Objevují se tu projevy sebeuvědomění, empatie, jakýsi

⁵⁵ Srov. Soukup. *Prehistorie*, s. 684. 306 – jejich počet mohl současně dosahovat asi 70 tisíc jedinců.

⁵⁴ *Homo rhodensis*, nález lebky staré asi 600 tisíc let, je dnes hodnocen jako africká varianta *Homo heidelbergensis*. Srov. J. A. Svoboda, *Předkové*, s. 278. Mimochodem se jedná o nejstarší kosterní nález archaického *Homo sapiens*, což neznamená, že nemáme výrazně starší nástrojové stopy jeho existence. Jedná se o tak zvanou levalloiskou kulturu. Asi před 300 tisíci lety klesá v nástrojových souborech výrazně procento pěstních klínů, charakteristických pro acheuléen.

⁵⁵ Srov. Svoboda. *Předkové*, s. 306. Ve stejné knize ale M. Macholán tvrdí něco jiného: k oddělení moderních lidí a neandrtálců by podle jeho mínění mělo dojít před 800–500 tisíci lety. Srov. tamtéž, s. 118. Dlužno ještě zmínit aktuální objev nového druhu tak zvaných děnisovanů. Před několika lety došlo v Děnisově jeskyni v Altaji k nálezu sídliště i ne příliš rozměrných lidských ostatků článku prstu. Stáří se odhaduje na 48–30 tisíc let. Od linie moderních lidí se měl tento druh na základě analýzy archaické DNA oddělit před zhruba milionem let. Srov. Svoboda. *Předkové*, s. 119. Na jiných místech se ale uvádějí výrazně nižší čísla (650–600 tisíc let). Srov. Svoboda. *Předkové*, s. 295. Vedle neandrtálců a moderních lidí tedy existoval ještě další druh, který byl zřejmě rozšířen spíše v jihovýchodní Asii.

⁵⁶ Srov. Svoboda. *Předkové*, s. 281.

protojazyk, což mohla být konkrétní slova. Smysl sdělení možná dávalo jejich pořadí a intonace. Víme také, že v průběhu vývoje *Homo heidelbergensis* došlo k poklesu hrtanu, což je základní anatomický předpoklad řeči.³⁷ Tito pralidé již v pozdějších fázích svého vývoje praktikovali organizovaný lov.

Nemělo by být pochyb, že evropští neandrtálci, kteří se rozšířili na Přední východ i do západní a střední Asie, jsou přímým pokračováním *Homo heidelbergensis*. Jejich klasická forma vznikla zřejmě v Evropě paralelně s nejstaršími anatomicky současnými lidmi, tedy někdy před 200–140 tisíci lety.³⁸

Paleogenetika na základě výzkumu mitochondriální DNA dospěla k tomu, že všichni dnes žijící lidé jsou potomky „mitochondriální Evy“, která žila ve východní Africe někdy před 140, možná i 200 tisíci lety. Obdobné cifry vyplývají z výzkumu chromozomu Y, které se týkají „chromozomálního Adama“.³⁹ Nejde pochopitelně o vědecké potvrzení monogenismu. Genetickým základem dnešní lidstva by měla být určitá skupina lidí, kteří byli nositeli těchto základních genetických a již pochopitelně také kulturních informací.

Zcela zásadním zjištěním ovšem je to, jak „blízce“ jsou si dnes žijící lidé příbuzní. To by mělo být dokladem věrohodnosti ideje, podle níž se všichni lidé těší stejné důstojnosti. Mimochodem jako teolog si dovoluji podotknout, že nejstarší doklad tohoto přesvědčení o reálné příbuznosti všech lidí a jejich společné nesmírné důstojnosti bytostí stvořených k Božímu obrazu se nachází v Bibli.

Anatomicky moderní člověk se poprvé ocitnul mimo Afriku asi před 130–115 tisíci lety, kdy pronikl na Blízký východ, kde se setkal s neandrtálci. Oba lidské druhy byly v oné době na přibližně stejné kulturní úrovni. Nepatrné procento neandrtálských genů, které je v dnešních mimoafrických populacích celého světa přibližně stejné (1–4 %), vede k domněnce, že právě v této době možná došlo k epizodickému míšení mezi oběma lidskými druhy,⁴⁰ což však archeologický záznam zatím nedokládá.

Asi před 80 tisíci lety moderní lidé z archeologického záznamu na Blízkém východě zmizeli, zřejmě vyhynuli.⁴¹ Před více než 70 tisí-

³⁷ Srov. tamtéž, s. 301.

³⁸ Srov. Soukup. *Prehistorie*, s. 744.

³⁹ Srov. Svoboda. *Předkové*, s. 119.

⁴⁰ Srov. Soukup. *Prehistorie*, s. 784.

⁴¹ Srov. tamtéž, s. 843.

ci lety následovala druhá migrační vlna ven z Afriky nejprve do Asie. Do Evropy kvůli zalednění dorazili první lidé našeho druhu asi před 40 tisíci lety, tedy o více než dvacet tisíc let později než například do Austrálie. A právě v tomto období došlo u našich předků k tak zvané „*human revolution*“, což se projevovalo vzhledem k předchozím obdobím antropogeneze nevídaně prudkým rozvojem technologických inovací, symbolické kultury, výtvarného umění, jehož doklady nás dodnes fascinují. Barevné otisky rukou moderních lidí na jeskynních stěnách vedle úchvatných maleb a rytin jsou jakoby poselstvím o jejich sebeuvědomění a o touze po komunikaci napříč tisíciletími.⁴² Právě tento nebývalý kulturní skok je důvodem, proč o našich přímých předcích před touto epochou hovoříme jako o anatomicky moderních lidech, po kulturní stránce však ještě nebyli jako my.

Je zřejmé, že v této době již k míšení našich předků s neandrtálci ani s potomky erektů v Asii nedocházelo. Co bylo příčinou jejich extinkce? Bylo to vyvražďování ze strany našich předků? Podlehli v zápasu o přístup k potravinovým zdrojům? Je třeba uvážit, že hustota osídlení v době lovců mohla dosahovat 2 až 10 lidí na sto kilometrů čtverečních. Větší počet lidských bytostí by se na daném teritoriu lovem neuživil. Není vyloučeno, že k vyhynutí neandrtálců a potomků asijských erektů mohla výrazně přispět epidemická onemocnění, která s sebou nesla nová migrační vlna. Každopádně v období před 50–40 tisíci lety se na scéně objevili nejen anatomicky, ale i kulturně a mentálně moderní lidé.

4. Teologické hledání demarkační čáry mezi lidmi a ještě ne zcela lidmi

Základní otázkou je, co dělá člověka člověkem, co ho odlišuje od subhumánních tvorů. Sledujeme-li údaje paleoantropologie a paleoekulturologie, vidíme, že stojíme před určitým kontinuálním rozvojem, v němž není snadné načrtnout jasnou demarkační čáru. Totéž se týká způsobu komunikace od protokulturní úrovně, přes mimetický způsob vyjadřování až po řečovou kulturu.

I na rovině symbolické kultury není předěl tak jasný, jak by se na první pohled mohlo zdát, protože i neandrtálci pohřbívali, možná měli jakýsi kult medvědích lebek, zřejmě i oni používali ozdoby,

⁴² Srov. Svoboda. *Předkové*, s. 1055.

byť v mnohem omezenější míře než moderní lidé v době „*human revolution*“.

Jako o lidských bytostech by se snad dalo hovořit již o rozvinutějších zástupcích *Homo heidelbergensis*. Určitě pak by to platilo o neandrtálciích a anatomicky moderních lidech. Zdá se, že nejprve se na scéně objeví geneticky nový lidský druh s určitým potenciálem kulturního rozvoje. Tito pralidé se ale v jistém ohledu musí dlouho učit být lidmi, odhalovat nové možnosti, které se jim nabízejí.

V čem je ale onen jasný předěl mezi živočichem a člověkem? Podle teologova soudu se jedná o určitou formu mravního vědomí, což naznačuje i Bible. První člověk musel být s to vzít na sebe mravní odpovědnost, rozpoznávat, co odpovídá jakémusi zákonu vepsanému do jeho nitra, a co mu zase odporuje. Člověk je živočich schopný hřešit a hříchu vzdorovat. Kde není mravní vědomí, tam navzdory řadě technologických a komunikačních dovedností asi jenom těžko můžeme hovořit o člověku.

Kdy ke zrodu zázraku mravního vědomí došlo, toť tajemství. Bible to popisuje jako osobní oslovení prvních lidí Bohem, který k nim promluvil podle našeho mínění v jejich vlastním nitru.⁴⁵ Tyto výpovědi nesporně vycházejí z introspekce autorů prvních kapitol knihy Geneze a z průmětu jejich vlastní zkušenosti do záhadných počátků lidského rodu. Z kosterních pozůstatků, nástrojů ani z různých artefaktů nikdy nevyčteme, kdy se člověk stal bytostí se svědomím a s určitým zákonem, který rozpoznával ve svém srdci. Mimochodem to plně odpovídá našemu nejbytotnějšímu statutu: my sami jsme tou největší záhadou, před níž stojíme. Právě tato prazkušnost je také kořenem veškerého umění, náboženství a filosofie. Pokud bychom sami pro sebe nebyli záhadou, pokud bychom nezakoušeli úžas a zároveň také děs, který v nás vyvolává sama naše podivuhodná existence, pak by bylo veta po sebeúctě. Zvěcnili bychom samy sebe a vlastně tak zničili své vlastní lidství. A právě to je také důvod, proč paleogenetika, paleontologie a paleokulturologie sice řeknou mnohé o vzniku a původu člověka, nicméně poslední tajemství jeho existence zůstane vzhledem k jejich

⁴⁵ V. Soukup se domnívá, že mechanismus tak zvané vnitřní řeči se plně rozvinul až v době „lidské revoluce“, tedy zhruba před 40–35 tisíci lety. Srov. Soukup. *Prehistorie*, s. 876. Otázkou je, zda je toto mínění nějak prověřitelné, či spíše falsifikovatelné. Ke zrodu fenoménu vnitřní řeči určitě v průběhu antropogeneze došlo. Určitě je to mechanismus, který má mnoho co do činění s mravním vědomím. Kdy to bylo, tof otazník.

kompetenci pro zmíněné vědy mimo jejich dosah. Ani teologie sama si nemůže nárokovat, že by ho jasně uchopila, může však dané tajemství naznačovat a zejména k němu probouzet úctu. A je vůbec myslitelná skutečná lidská kultura bez úcty k tajemství, jehož nositelem je každý člověk?

*Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy
Tháškurova 3
160 00 Praha 6
e-mail: cpospasil@volny.cz*